

Dávid István

Az orgona helye a református templomban

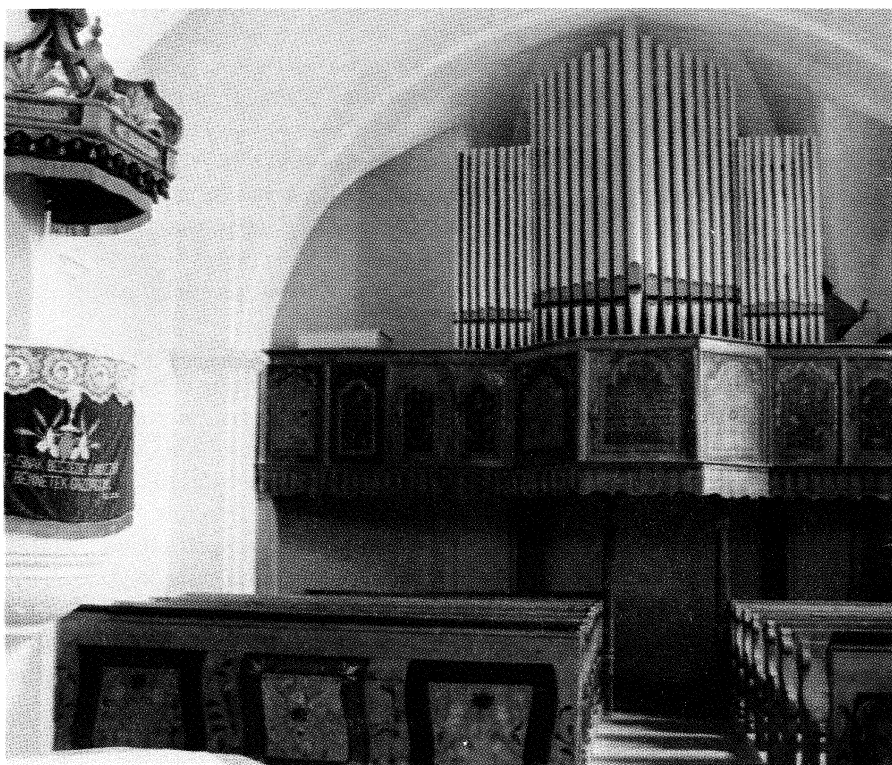
A liturgikus tér és benne a szent zene értelmezése —orgonával vagy anélkül— nem választható el az egyes felekezetek hitelveinek alakulásától, évszázadok alatt történő változásaitól, talán „bizonytalankodásaitól” sem — amint azt egy vitaindító iratban olvashattuk. Különösen érvényes ez a református egyházra, ahol a liturgiára használt épület, az egybegyülekezés helye, a templom —akárcsak maga a vallás— nem akart mindenáron újszerű lenni, csak reformálódni! „A református templomot maga a gyülekezet szenteli meg”. Így a XVI. században a meglévő templomok illetően megszentelése, értsd „elfoglalása” és saját célra használata ígérkezett a legkézenfekvőbb megoldásnak. Az átvett középkori templomok liturgikus tere átalakult: az egykor elzárt szentély, a főoltár és előtte a hajóban elhelyezkedő gyülekezet viszonya is gyökeresen megváltozott. A korábbi berendezési tárgyak eltávolítását követően a megüresedett szentélyben egymás mellé állították a szószéket, az úrasztalát és esetenként a keresztelőmedencét mint az ige és a sákramentumok egységének szimbólumát. Szintén természetes igényként jelentkezhetett volna ekkor a liturgikus térben elhelyezett kisorgona mint a szertartásokat szolgáló zeneszerszám, hiszen a karnak a helye is itt volt, a kántorral együtt. Az ismert orgonaellenesség miatt azonban ez nem valósulhatott meg, jóllehet e megoldásnak már voltak példái más felekezeteknél. A liturgikus tér ilyen irányú egységének létrehozását évszázadokra elszalasztották református elődeink. Mai templomépítészetünkben azonban rejlenek még lehetőségek!

Pedig voltak hangszerek, hisz állást foglaltak ellenük: Kálvin genfi templomából 1562-ben szerelték le a hangszeret, árát jótékonyági célra használták. Rombolásokról is sok adat van a XVI. századból: Szatmárnémeti, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Marosvásárhely. A leírásokból rekonstruálható, hogy ezek az orgonák egyrészt könnyen mozdítható láda és szekrény méretű, úgynevezett kisorgonák lehettek, vagy a korabeli szokásnak megfelelően falra építve, fecskéfészekszerűen függesztett hangszerek voltak. Ez utóbbiakat látszik igazolni Kolozsvárt a Szent Mihály-templom északi oldalhajójának orgonakarzat-maradványa, vagy a gyulafehérvári székesegyház déli falán talán épp Bethlen Gábor orgonaépítési kísérletének ma is látható nyoma.

A hagyományos református térelrendezés kialakulása felé mutató kezdetnek a Nantes-i Ediktum (1598) és annak építészeti megkötése tekinthető. Az úgynevezett „hugenotta templomtípus”, melynek lényege a centrális tér, az európai református templomépítészet számára egészen a XIX. századig mérvadó lett. A gyülekezetnek körül kell fognia a liturgikus teret. Új templomok építésénél

Dávid István orgonaművész, a nagykőrösi református templom orgonása, a Nagykőrösi Református Tanítóképző Főiskola (KRE) tanácskezelő tanára.

Európa nyugati felében ezen elv megvalósítása nem ütközött akadályokba, viszont Magyarországon a meglévő templomokat igyekeztek átalakítani. Néhány szerencsétlen esetben a keletelt templomban a liturgikus cselekmények oldalirányban történnek mind a mai napig (pl. Ócsa). Sokfelé főbejáratáá lép elő a déli oldalon vágott kapu, így ezek fölé portikusok épülnek a gyülekezők számára. A szentélyrészben megjelennek a padsorok, majd fölötte —az üres teret jól kihasználható— az ifjaknak vagy az éneket segítőknak épített díszes karzat. Ebben az építészeti helyzetben érte templomainkat a bögözi zsinat orgonák használatát jóváhagyó végzése 1761-ben. A XVIII. század második felében fogalmazódott meg ugyanis az orgonák iránti igény a graduális éneklés fokozatos színvonalvesztése és a kórusok képzetlensége miatt. Ekkor kezdtek el a gyülekezetek orgonakarzatokat építeni, többnyire a szentélyben, így az oltárok helyét két és fél évszázad múltán az orgona foglalta el. A karzatok többségén félköríves vagy szögletes előreugró középrész található az egykori hátuljátszós barokk orgonapozitív számára. Sajnos sok esetben a korabeli orgonát már újjal cserélték fel. (Ld. az alábbi ábrát!)

Illyefalva: református templom

Az evangélikusoknál —mivel az oltárt megőrizték és az orgonát is használták— több esetben a hangszert oldalkarzatra építették, vagy a szentélyben, az oltár fölött helyezték el azt (Erdély — Kőhalom vidéke).

A XIX. század folyamán néhány esetben a karzatot —változatlan helyén, a szentélyben— újjáépítették, vagy a hajó nyugati falára készítettek egyet az új orgonának. A műemlékvédelmi előírások megjelenésével, az ilyen szempontok erősödésével a XX. század elején több helyen lebontották a szentélyből az egykori orgonakarzatot, hogy a gótikus térhatás jobban érvényesüljön. Így került az eredeti orgona —esetleg kibővítve és átalakítva— egyre távolabb a liturgikus tértől.

Még egy eseményt meg kell említenem, mely az orgonák többszöri áthelyezésével és alakítgatásával függ össze. A reformáció korában a liturgiában közvetlenül részt vevő személyek —lelkész-kántor-kórus— kis távolságra voltak egymástól. Még a bonyolultabb liturgiai feladatok során is jól kommunikáltak. Erről a korabeli liturgiai berendezések leírásai (szószék — éneklőszék — úrasztala — keresztelőmedence) és a róluk készült egykori leltárok tanúskodnak. Az orgonák megjelenésével a gyülekezet énekét vezető személy (kántor) azonban egyre távolabb került: egy karzatra, ráadásul a sípláda háta mögé kellett ülnie (ld. orgonapozítívok).

A vizuális kapcsolattartást ugyan javította, az orgonának viszont a lehető legrosszabbat jelentette, amikor a XIX. században az orgonapozítívokat átalakították. A szekrényt a karzat mélyére helyezték, a kántor pedig, a karzat mellvédjére épített különálló játszóasztal fölött buzgón énekelt a zsoltárt a lelkéssel együtt, méterekkel a gyülekezet feje felett. Elképzelhetjük, hogy a XIX. századi, hatalmas, klasszicista templomok méretei folytán a gyülekezeti éneklés ellenőrizhetősége, vezethetősége, majd emiatt minősége is mennyit romlott. (Csak tetézte a problémát, hogy az énekeskönyvek anyaga is gyökeresen átalakult.)

A magyar református templomok orgonái tehát ma elhelyezkedésükben jelzik az eltelt fél évezred egyházzenei kettéosztottságát: a reformáció utáni két évszázad orgonamentes és az 1750-es évektől kezdődő időszak orgonás énekezetének máig feloldatlan ellentétét. Szinte kizárólag karzatokon elhelyezett hangszereink szimbólumai a graduális éneklés elsorvadásának, a vélt „korszerűség” megjelenésének. E hangszerek gazdája illetve megszólaltatója pedig a liturgia peremére szorult magánzó lett. Az utóbbi 250 év folyamataiból, az orgonás időszakból ugyanis kimaradt az a felismerés, hogy a liturgikus térben, a feladatát ellátó kórus közelében is helye lehet a kántornak orgonájával együtt, ellensúlyozva a lelkész meghatározó szerepét és a gyülekezet növekvő tétlenségét. Annak ellenére így történt ez, hogy több helyen adatolható a XVIII. században a még létező graduális hagyomány és a már megjelenő orgonák együttes jelenléte a liturgiában.

Mi tehát a közös teendők? Felekezeti hovatartozástól függetlenül megállapítható, hogy a hangszer ma is helyet követel magának: az őt megilletőt, nem annyira nagysága, inkább kívánatos minősége szerint. Helyet követel liturgiai, akusztikai, területi, valamint missziós, gyülekezettörténeti és művelődéstörténeti vonatkozásban egyaránt, hisz létezése óta része kultúránknak, díszé templomainknak. Jó megoldások tehát csak mindezen szempontok együttes figyelembevételével születhetnek. Amíg nem tisztázódik az orgona szerepe a liturgiában és a liturgikus rendben, addig megfelelő térbeli helye sem található meg. Ha nem fontos a történeti és teológiai örökség védelme, talán megkönnyítjük a „zeneszerszám” elhelyezését, de a „korszerűség” jelszavával újabb értékvesztésnek engedünk utat.

Ezért a térbeli elhelyezésen túl templom- és orgona-felújításoknál elsődleges feladat legyen az orgona sokszor „viharos” történetének lehető legaprólékosabb felderítése. Ez képezze minden felújítás alapját! Új létesítmények (templom és orgona) esetében ne idegenkedjünk az orgonatörténet típushangszereinek alkalmazásától, a kis helyszükségletű ládaorgonával és pozitívval kezdve akár az olasz reneszánsz vagy a francia romantika hangszeréig! A magyar orgonátáj és orgonatörténet jellegzetességeinek figyelembevétele azonban elsődleges. Új templomokban is lehet megoldás a megmentésre váró, áthelyezett és restaurált történeti orgona. Mivel százával vannak ilyenek, tartózkodjunk az orgonapótlékok használatától! Ez nemcsak műemlékvédelmi és erkölcsi, hanem teológiai kérdés is!

Csikesz Sándor néhai debreceni professzor elvi tisztázást nyújtó gondolatát ajánlom végül mindannyiunk figyelmébe:

„A református templom minden porcikájával mondjon igazat.”

„A fa ne hazudja magát vasnak, a malter ne akarja a kő és faragott márvány illúzióját kelteni ...” — teszi hozzá.

„Nem jó a festett oszlop, ha nem telik igazira” — írja napjainkban Fekete Csaba. „No, és az elektronikus orgonapótlék,” —kérdezzük mindannyian— „az talán kivétel?”